

**BİLLURƏ AĞAMƏMMƏDOVA,
ŞƏBNƏM SEYİDZADƏ**
Azərbaycan Universiteti
tahirzade96@inbox.ru
sebnemseyidzade@gmail.com

İNGİLİS DİLİNİN AMERİKAN VARIANTININ FORMALAŞMASI

Xülasə

Bu məqalə ingilis dilinin Amerikan variantının formalaşması yollarında bəhs edir. İngilis dilinin Amerika variantının yaranmasında Linqvistik və ekstralingvistik amillərin rolu böyük olmuşdur. Linqvistik amillərə xüsusi söz yaradıcılığı və Britaniyaya məxsus bir sıra dialektizmlərin Amerika ingiliscəsində ədəbi dil statusu əldə etməsi daxildir. Ekstralingvistik amillərə immiqrantların dillərindən alınan sözlər, eləcə də ölkənin yeni həyat tərzini, adət və ənənələri, fauna və florasının təsiri altında yaranmış sözlər aid olunur. Hər iki faktora aid leksik təbəqə dilçilikdə müəyyən dərəcədə araşdırılmışdır.

Açar sözlər: Amerika ingiliscəsi, lüğət tərkibi, standart İngilis dili, dialektlər, söz yaradıcılığı

Birləşmiş Ştatlar adətən müxtəlif irq və millətlərdən olan xalqların qarışdığı “melting pot” ilə müqayisə edilir və bu proses hələ də davam edir. Hazırda Amerika cəmiyyətini müxtəlif etnik qrupların inqrediyentlərindən ibarət salat qabı ilə də müqayisə edirlər. Bəzən bu cəmiyyətə inqrediyentləri bir-birinə nüfuz edən pizza deyirlər. Bu müxtəlif milli mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsirini göstərmək üçün istifadə olunur [4, s.47]

İngilis dili təkcə ingilis xalqının dili kimi deyil, həm də bir çox ölkədə insanların danışdığı dil kimi tanınır. Ümumiyyətlə, ingilis dili iki əsas milli dialekti ilə, Britaniya və Amerika dialekti ilə dünya miqyasında bir dildir. İngilis dilinin həm Britaniya variantı, həm də Amerika variantı tarixi, siyasi və sosial dəyişikliklərə görə ayrı-ayrı inkişafı ilə ingilis dilinin yalnız iki növüdür. İngilis dilinin Amerika variantı onun müstəqil variantıdır və Britaniya variantından əsas fərqi vardır. Bu, bir çox hallarda fonetika və lüğətdə xeyli yükü olan yad dildir. İngilis dilinin Amerika variantı çox vaxt sadələşmiş dil hesab olunur. Əslində bu, Amerika variantının olduqca dəqiq xarakterik xüsusiyyətidir. Amerika variantı Şimali Amerikanın məskunlaşması zamanı tacirlərin və yerli burjuvaların danışdığı İngilis (colloquial English) dili əsasında formalaşmışdır. Halbuki, Amerikada təkcə ingilislər və irlandlar deyil, həm də Fransa, İspaniya, İtaliya, Rusiya və digər Avropa ölkələrindən gələn məskunlaşmışdır. İnkişaf etmiş ingilis dili sadələşdirilmiş qrammatika, fonetika və ingilis dilinin leksikası ilə yeni bir millətin yaranmasına xidmət edən

vasitəçi rolunu oynayırdı. Bu yeni dildə müxtəlif ölkələrdən gələn mühacirlərin yeni dünyaya gətirdiyi dillərin elementləri də var idi.

19-cu əsrdə Amerika lüğəti digər xarici ölkələrdə işlənməyə başladı və 20-ci əsrdə dünyada iqtisadi, siyasi və texnoloji nüfuzu ilə Amerika və onun dili ingilis dilinin dəyişməsi və genişlənməsi üçün ən böyük qüvvələrdən birinə çevrildi. Amerikanın nüfuzu İngilis söz fonduna hələ filmlər, radio və televiziya haqqında düşünməmişdən əvvəl başlamışdır, baxmayaraq ki, onlar bu prosesi sürətləndirmişdir.

Son illərdə bir çox amerikanizm Britaniya istifadəsinə daxil edilmişdir: “Cafeteria, cocktail, egghead, electrocute, fan”. Amerikan variantında olan “radio” sözü Britaniya variantında olan “wireless” sözünü əvəz etdi. İndiki dövrdə hər yerdə istifadə olunan “OK” ifadəsi İngiltərədə yarandığı ölkədən daha çox istifadə olunur və bu ifadəyə təfərrüfatların düzgünlüyünü göstərən hüquqi sənədlər kimi formal situasiyalarda da rast gəkmək olar. Bu və digər amerikanizmlər Britaniya ingiliscəsinə keçib və o qədər geniş istifadə edilir ki, demək olar ki, onların Amerikan mənşəli olması qəbul edilmir.

Britaniya variantında istifadə olunan "disk jockey", "natural" (something very suitable), "show business", "star" (popular performer) ifadələrinin hamısı əvvəlcə əyləncə dünyasının istifadəsindən qaynaqlanır və Müasir Amerikada olduqca əhəmiyyətlidir. Əksər söz və ifadələrin istifadəsi çox vaxt şüursuz şəkildə Amerika variantından götürülür. Hətta bu söz və ifadələr şüurlu şəkildə götürüldükdə belə, bir müddət sonra onların transatlantik (transatlantic) mənşəli olması tez bir zamanda unudulur. Bəzən Amerika sikkələrini tanımaq Amerika tarixi və xarakteri haqqında məlumatı olmaq deməkdir: abolitionist, automobile, babysit, basketball, chewing gum, credit card, electric chair, home-made, know-how and so on and so forth [3 p. 46].

İngilis dili lüğətinə əlavə edilən Amerika sözlərinin çoxu “boyfriend, bookstore, and brainstorm” kimi mövcud sözlərin birləşməsi kimi qədim proseslərə əsaslanır. Amerika variantı həm də feil və sözündən ibarət olan mürəkkəb isimlərdən istifadə etməyə meyllidir, məsələn, “blowout, checkup, fallout, feedback” və s. Mövcud sözün funksiyasının dəyişdirilməsi nəticəsində tez-tez yeni sözlər yaradılır. Məsələn, isimlər feil kimi işlədilir: to park, to package, to program, to vacation; sifətlər isim ola bilir: briefs, comics, reds. İsmi “to see, call, meet, get in touch with” mənasını verən “to contact” feilində feil kimi rahat istifadə olunması, görünür, Amerikada yaranıb, baxmayaraq ki, İngiltərədə də bu belə olub, çünki belə funksional dəyişiklik haqqında qeyri-ingiliscə heç nə yoxdu. [2, s. 222].

Amerika sözlərinin böyük əksəriyyəti ingilis dilində olan sözlərlə eyni mənada işlənmir. 1776-cı ildə aparılan araşdırmalara görə, Britaniyada danışığ dili praktiki olaraq ABŞ-da olan danışığ dilinə bənzəyirdi. İki əsr ərzində Amerika ingilis

dili mövcud leksiko-semantik və fonetik fərqi əldə edərək böyük sosial-mədəni təsirə məruz qalmışdır. Eyni zamanda ingilis dilinin Britaniya və Amerika variantlarının daşıyıcıları arasında yeni tendensiya müşahidə olunur. Məsələn, Britaniya xalqı üçün adətən anlaşılmaz olan amerikanizmlər uzun əlaqələrdə, xüsusən də medianın və amerika filmlərinin təsiri altında artıq başa düşüləndir. Və hətta Amerika variantının bir sıra linqvistik xüsusiyyətləri Britaniya gəncləri tərəfindən qəbul edildi. Tədqiqatlar Amerika və Britaniya variantları arasında aşağıdakı fərqi müşahidə edir. Britaniya variantında bir sıra intonasiya nümunələri var. Bundan fərqli olaraq, amerika variantında praktik olaraq unikal intonasiya nümunəsi vardır – düz və düşən ton. Bu intonasiya nümunəsi Amerika variantının bütün səs strukturunu müəyyən edir.

Daha böyük fərq lüğətdə müşahidə olunur ki, bu da öz növbəsində Britaniya versiyasına təsir mənbəyinə çevrilib. Bir tərəfdən bu, ABŞ-ın dünyada dominant xarakteri ilə bağlıdır. Amerikanizmlər reklamlar, turizm, telekommunikasiya və kino vasitəsilə yayılır. Yeni hesablama texnologiyaları, güclü sənaye əyləncələri və qlobal biznes hər yerdə fəaliyyət göstərir [4, s. 50].

Millward (1996) Britaniya variantı və Amerika variantı arasında fərqlərin olduğu üç əsas semantik sahənin qida, geyim və nəqliyyat olduğunu təklif edir. Aşağıdakı cədvəllərdə Britaniya və Amerika variantları arasındakı lüğətdəki fərqlərlə bağlı bəzi nümunələr göstərilir:

Food

British English	American English
Biscuits	Cookies or crackers
Chips	French fries

Transportation

British English	American English
High street	Main street
Roundabout	Traffic circle

Əhali strukturunda, fiziki mühitdə, sosial və iqtisadi şəraitdə fərqliliklərə görə, Amerika variantındakı bəzi sözlər öz ilkin mənasında – yəni bura ilkin gəlib məskunlaşan insanların istifadə etdiyi mənada işlənir. Bununla yanaşı, Britaniya variantı öz tarixi gedişatında inkişafını davam etdirir. Məsələn, “sick” sözü IX əsrdə yaranıb və XV əsrdə “ill” sözü ilə əvəz olundu.

Due to the differences in the population structure, physical environment, social and economic conditions, some of the vocabulary in American English rightly remain its meaning just as what the first settlers brought into the land.

So these words still have the meaning as in the history of British English period. However, British English also develops in its course of history. For instance, Mad for angry, mad is a survival of thirteenth century English. Sick for ill, sick appeared in the ninth century and was replaced by ill in the fifteenth century. Sidewalk for pavement, sidewalk is an old word first coined in the eighteenth century. Fall for autumn. Fall is also a survival of the older British usage

Amerikanın erkən İngilis köçkünləri müxtəlif dialektlərdə danışır dılar, sonralar Britaniya variantından müstəqil şəkildə inkişaf etdilər. Eyni zamanda bu dialektlər Britaniyada mövcud olmayan yeni məhsulları, ekzotik bitki və heyvanları ifadə etmək üçün yeni sözlərlə zənginləşdirilmişdir. Çoxsaylı belə sözlər hind dillərindən götürülmüşdür.

Holland, fransız və digər köçkünlərin dilləri ingilis dilinin Amerika variantının inkişafına öz sözlərini qatdılar. Eyni zamanda elektrik, telefon, çap maşınları və televiziyanın ixtiraları Amerika variantına çoxlu sayda terminlər əlavə etdi.

Eyni zamanda bir çox ingilis sözlərinin Amerika variantı bəzi dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Məsələn, vurğusuz hecalarda olan -our şəkilçisi Amerika variantında -or şəkilçisinə çevrilmişdir: color, labor, humor, parlor. – re şəkilçisi –er şəklində dəyişmişdir: center, meter, liter, theater.

Amerika variantında bir samiti olan sözlər Britaniya variantında qoşa samit şəklində istifadə olunur:

British English	American English
Traveller	Traveler
Waggon	Wagon

İngilis dilinin Britaniya variantında -se və -ce şəkilçiləri ilə bitən sözlər müxtəlif nitq hissələri yaradır: -se şəkilçisi feil yaratdığı halda, -ce şəkilçisi isim yaradır, misal üçün , licence – to license. Lakin Amerikan variantında -se şəkilçisi feil və isimlərin omonim cütlərini düzəldir: license – to lisenca, practise – to practise [4, s.52].

Qrammatikada da bir sıra fərqlər özünü göstərir. Misal üçün, “get” feili İngilis dilinin Amerikan variantında Participle II üçün “gotton” şəklində işlənsədə, Britaniya variantında Həm Past Indefinite, həm də Participle II üçün “got” şəklində işlənir.

Bir çox hallarda, Amerikan variantında bitmiş zaman formasının yerinə keçmiş sadə zaman (past indefinite) işlədilir:

British English	American English
-----------------	------------------

Has he arrived?

Did he arrive yet?

Bu kimi fərqlər sözlərinin və artikulların istifadəsində də mövcuddur. Bir çox hallarda, bəzi sözləri və artikullar Amerikan variantında olmur və ya müxtəlif olur, hansı ki həmin sözləri və artikullar Britaniya variantında eyni mövqedə işlənir:

British English

American English

We work nine through five

We work nine till five

It's twenty after five

It's twenty past five

Fərq Subjunctive mood'un istifadəsində də müşahidə edilir. Amerikalılar "They insisted that she remain behind" dediyi halda Britaniyalılar belə cümlələrə "should" modal feilini əlavə edirlər: "They insisted that she should remain behind".

Bəzi tələffüz fərqləri də mövcuddur. İngilis dilinin inkişafının müxtəlif dövrlərində tələffüz dəyişir. Və hətta bir dövrdə, tələffüz ölkənin müxtəlif bölgələrində də dəyişir. Bu fərqi, xüsusən, sözlərinin sonunda – r samitinin tələffüzü zamanı görmək olar. Britaniya variantında sözlərin sonunda –r samiti tələffüz olunmur: misal üçün car sözü [ka:] kimi tələffüz olunur. Lakin Amerika variantında isə sözlərin sonunda – r samiti tələffüz olunur: [ka:r].

Amerikan variantında insanlar sözdə olan ayrı-ayrı hecaları tələffüz etməyə meyli olduqları halda, Britaniya variantında isə hecaları yumşaltmağa çalışırlar.

Ən əhəmiyyətli fərq özünü lüğətdə göstərir. Məsələn, Amerikanlar pavement, lift, puncture, frosting sözləri əvəzinə sidewalk, elevator, flat sözlərini istifadə edirlər. Bəzi sözlər və ifadələr sırf amerikanizmdir: highway, mail, movie, truck, gas və s.

İngilis dilinin Amerika variantında üç əsas dialekt fərqləndirilir: New England dialect, Southern dialect və General American dialect və ya Midwestern American. Onlar da öz növbəsində bir neçə alt dialektə bölünürlər. Amerika ingiliscəsinin müxtəlifliyi bu dialektlərdən olan sözlərə əsaslandığı üçün, bu dialektlərin qrammatik, fonetik və leksik cəhətdən bir-birindən fərqləndiyi doğrudur. Qeyd etməliyik ki, New England dialektində istifadə olunan bütün sözlər və onların tələffüzləri ölkənin cənub hissəsində eyni şəkildə qəbul edilmir. Müxtəlif dialektlərin spesifik xüsusiyyətlərini fərqləndirmək üçün ilk növbədə burada yaşamış insanların kökləri haqqında məlumat əldə etməliyik. Buna görə də ABŞ-ın tarixi-coğrafi xəritəsi müxtəlif bölgələrdən olan insanların tədqiqatlarından sonra yaradılmışdır.

There are three main American dialects, such as New England (Eastern type), Southern dialect and Common

(General) American dialect which is used in the other parts of the country. Because the variety of American English is based on the words from these dialects, it is true that these dialects are differing grammatically, phonetically and lexically from one another. We have to point out that all the words and their pronunciations

that are used in New England are not accepted in the same way in the southern part of the country. The people in New England are mainly the people who came from England and southern people consist of the people who came from Africa as slaves. General American is the form of speech used by the radio and television. It is mostly used in

scientific, cultural and business intercourse There are three main American dialects, such as New England (Eastern type), Southern dialect and Common (General) American dialect which is used in the other parts of the country. Because the variety of American English is based on the words from these dialects, it is true that these dialects are differing grammatically, phonetically and lexically from one another. We have to point out that all the words and their pronunciations that are used in New England are not accepted in the same way in the southern part of the country. The people in New England are mainly the people who came from England and southern people consist of the people who came from Africa as slaves. General American is the form of speech used by the radio and television. It is mostly used in scientific, cultural and business intercourse There are three main American dialects, such as New England (Eastern type), Southern dialect and Common (General) American dialect which is used in the other parts of the country. Because the variety of American English is based on the words from these dialects, it is true that these dialects are differing grammatically, phonetically and lexically from one another. We have to point out that all the words and their pronunciations that are used in New England are not accepted in the same way in the southern part of the country. The people in New England are mainly the people who came from England and southern people consist of the people who came from Africa as slaves. General American is the form of speech used by the radio and television. It is mostly used in scientific, cultural and business intercours

There are three main American dialects, such as New England (Eastern type), Southern dialect and Common (General) American dialect which is used in the other parts of the country. Because the variety of American English is based on the words from these dialects, it is true that these dialects are differing grammatically, phonetically and lexically from one another. We have to point out that all the words and their pronunciations that are used in New England are not accepted in the same way in the southern part of the country. The people in New England are mainly the people who came from England and southern people consist of the people who came from Africa as slaves. General American is the form of speech used by the radio and television. It is mostly used in scientific, cultural and business intercourse New England dialekti erkən İngilis köçkünlərinin nitq nümunələrini ehtiva edir. Bu dialekt daha çox musiqilidir və yalnız həmin dialektə xasdır: Howdy, y'all instead of Hello,

everybody. Eyni zamanda tələffüzdə də müəyyən xüsusiyyətlər var. Məsələn [ai] [a:] kimi tələffüz olunur. [Taim] [təhm], [oi] [o:] və s. kimi oxunur. [4,s.55]

Amerika variantında bəzi dialekt fərqləridə mövcuddur. Cənubun bəzi bölgələrində çəki və ölçü bildirən isimlərlə -s cəm sonluğu işlədilmir: four mile. ABŞ dialektlərinin əksəriyyətində “need” feili -ing sonluğu tələb edir: The room needs cleaning. Bununla belə, Pensilvaniyanın qərbində və Ohayo ştatının şərqində “need” feili -ed şəkilçisi olan feillə işlədilir: The room needs washed.

ABŞ dialektində ləksik fərq daha çoxdur. Demək olar ki, hər bir bölgədə yalnız həmin yerə aid ləksik vahidlər mövcuddur. Məsələn, jellied hog, sausage headcheese Şimal dialektində, press meat Midlansda, hogshead isə cənub dialektində işlədilir. Pail (bucket), easves through (gutter) və s. kimi sözlər isə Şimal dialekti üçün xarakterikdir.

Bu məqalədə İngilis dilinin iki əsas yerli dialekti kimi Britaniya və Amerika dialektlərinin tarixi hesabatına aid nümunələr təqdim edilmişdir. Burada əsas məqsəd, Amerika dialektinin Britaniya dialektində nə qədər tarixən kökləndiyini görmək və onun tarixi boyunca onu formalaşdıran digər təsirləri işıqlandırmaq olmuşdur.

Ədəbiyyat:

1. Dillard Y.L. All American English. A history of the English language in America. –N.Y., 1975, XIII, 369p.
2. Kurath H. The origin of the dialectical differences in spoken American English. Modern philology. – Chicago, 1928, Vol. 25, p. 385-395.
3. Menken H.L. The American Language Preface to the fourth edition. N.Y. 1957, 70 p.
4. Ощепкова В.В. Язык и литература. Голосса Каро, Санкт Петербург, 2006, 336 с.

B.Agamammadova, Shabnam Seyidzade

Formation of American variety of English.

Summary

This article is about the formation of the American variant of the English language. Linguistic and extralinguistic factors played a big role in the creation of the American version of English. Linguistic factors include specific word creation and the acquisition of literary language status in American English by a number of British dialectisms. Extralinguistic factors include words taken from the languages of immigrants, as well as words created under the influence of the country's new lifestyle, customs and traditions, fauna and flora. The lexical layer related to both factors has been investigated to some extent in linguistics.

Key words: American English, vocabulary, standart English, dialects, word formation

Б.Агамамедова, Шабнам Сеидзаде

Резюме

Эта статья о формировании американского варианта английского языка. Большую роль в создании американского варианта английского языка сыграли лингвистические и экстралингвистические факторы. Лингвистические факторы включают специфическое словотворчество и приобретение статуса литературного языка в американском английском рядом британских диалектизмов. К экстралингвистическим факторам относятся слова, взятые из языков иммигрантов, а также слова, созданные под влиянием нового образа жизни страны, обычаев и традиций, фауны и флоры. Лексический пласт, связанный с обоими факторами, в некоторой степени исследован в лингвистике.

Ключевые слова: Английский язык в Америке, слова, стандартный английский язык, диалекты, словообразование

**Rəyçi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
Qasımlı Ləman Məhərrəm qızı**